

ეთნოგრაფია ETHNOGRAPHY

ქართულ-თურქული ეთნოკულტურული ურთიერთობანი (იანეთის მკვიდრ რეპატრიანტთა საოჯახო ურთიერთობების ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით) (ნაწილი II)

რამაზ ხაჭაპურიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ramazi1964@gmail.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.32.17>

SJIF 2024: 8.268

იანეთის მკვიდრ რეპატრიანტ მესხთა საოჯახო ყოფის შესწავლის დროს ირკვევა: მშობლებისა და შვილებისაგან შედგენილი „სახლობის“ ყოფის თავისებურებები, მახასიათებლები; ვინაა „კომლის თავი“; ოჯახის წევრთა ურთიერთობების შესახებ; ოჯახში უფროსი და უმცროსი ძმების და გასათხოვარი, თუ გაუთხოვრად დარჩენილი დის უფლება-მოვალეობანი, ქონებრივ-უფლებრივი მომენტები; ივანე ჯავახიშვილის მიერ დადგენილი საოჯახო ქონების სამი სახეობის: „მამული (ოჯახის სამემკვიდრეო ქონება)“, „დედული“ (ქალის მიერ მოტანილი მზითვეი) და „მონაგების“ (ოჯახში საერთო შრომით შექმნილი ქონება) არსებობის შესახებ; ირკვევა, რომ კომლი „შეიძლებადა ყოფილიყო შემდგარი რამოდენიმე ოჯახისაგან. ანუ კომლი იყო, როგორც გაყოფილი, ისე გაუყოფელი“.

იანეთის მკვიდრ რეპატრიანტ მესხთა ოჯახში აისახება ქართველთა პოლიტიკური ცხოვრების საფუძველზე მომხდარი სოციალური, ეკონომიკური და უფლებრივ-ზნეობრივი ცვლილებები. დგინდება, რომ საქართველოს ისტორიულ თემ სამცხე-ჯავახეთში ოსმალთა სამსაუკუნოვანმა ყოფნამ და შემდეგ აქაურ მკვიდრთა გადასახლებამ დიდი გავლენა მოახდინა საოჯახო ყოფაზე, მაგრამ მთლიანად ვერ შეცვალა ქართული ცხოვრების წესით შეპირობებული ტრადიციული საოჯახო ურთიერთობები. შენარჩუნებულია ტრადიციულ, მშობლებისა და შვილებისაგან შემდგარ ოჯახში „ძველისადმი, როგორც ოჯახის უფროსისადმი პატივისცემა“. იანეთში დამკვიდრებულ სამცხე-ჯავახეთის ძირძველ მკვიდრ, იძულებით გამაჰმადიანებულ ქართველთა საოჯახო ყოფაში გვხვდება „თავი-ს“, ანუ მამის საერთოქართველური ყოფისთვის დამახასიათებელი ინსტიტუტი; დადგენილი ნორმის თანახმად უფროსი კაცის გარდაცვალების შემდეგ მის ადგილს ძირითადად უფროსი ვაჟიშვილი იჭერდა: „უფროსი, პიროვნული თვისებებით გამორჩეული: ჭკვიანი, უნარიანი, წინდახედული, უცხოთან ურთიერთობის შემძლე, მეზობლის ამტანი, ობიექტური, ისეთი პიროვნება უნდა ყოფილიყო, ვინც დააკმაყოფილებდა ოჯახის უფროსისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს“.

ადამიანის მოდგმა-წარმომავლობის მნიშვნელობით გამოიყენება „მამული“.

საინტერესოა, რომ გამაჰმადიანების და გადასახლების მიუხედავად, ნათესაური გაერთიანების ძირითადი ერთეული არის გვარი. ნათესავი არის ძმა, შვილი, მამიდაშვილი.

ძმების და ბიძაშვილებისაგან შემდგარ გაერთიანებას იანეთელ მესხებში საბიძაშვილო ჰქვია. ბიძის ცოლს ბიცოლა ჰქვია. ქალის გათხოვების, ან ვაჟის დაქორწინების შემდეგ შეძენილ ნათესავს ქართულად მოყვრის სახელით იხსენიებენ; დედას მიმართავენ უზბეკური ტერმინით - ათა; დედის დას -ხალა ჰქვია; დეიდაშვილს -ხალადაზი; ბიძას ჰქვია -ემი. მის შვილს, ბიძაშვილს კი -ემუმოლი. ბიძაშვილის შვილს -ემითორუბი; -ბიბი მამის დაა.

ეთნოგრაფიული მასალის კვლევით დასტურდება: ა. იანეთის ამჟამინდელ მკვიდრ მესხებს საკუთარ კუთხურ-ეთნოგრაფიულ და საერთოქართველურ ეროვნულ კულტურულ მახასიათებლებთან ერთად იძულებითი გამაჰმადიანების და შემდეგ გადასახლების საფუძველზე დაუგროვდათ და აქვთ საოჯახო ურთიერთობების დიდი და „ნაზავი“ გამოცდილება; ბ. რეპატრიანტები საკუთარი ქართველობის ერთგულებად თვლიან იმას, თუ რამდენად კარგად ინახავენ საკუთარი წინაპრის ქართულ ტრადიციებს.

საკვანძო სიტყვები: იანეთელი რეპატრიანტები; ტრადიცია; საოჯახო ურთიერთობები; სამცხე-ჯავახეთიდან გადასახლებული; ქართული ყოფა; იანეთის მკვიდრ მესხთა წეს-ტრადიცია; გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოჯახები;

იანეთის მკვიდრ მესხთა საოჯახო ურთიერთობების შესწავლა არკვევს ქართველური და თურქული ეთნიკურ-კულტურული ურთიერთობის საკითხს. საქართველოს ისტორიულ თემ სამცხე-ჯავახეთში ოსმალთა სამსაუკუნოვანმა ყოფნამ, რუსების და კომუნისტების მიერ ყოველივე ქართველურისადმი უდიერმა დამოკიდებულებამ და ბოლოს აქაურ მკვიდრ ქართველთა საბჭოეთის მაჰმადიანურ ქვეყნებში გადასახლებამ მთლიანად ვერ შეცვალა ქართული ცხოვრების წესი და ტრადიციები. სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრ, ამჟამად იანეთში რეპატრიირებულ მესხთა საოჯახო ურთიერთობებსა და წეს-ჩვეულებებში აისახება ქართველთა პოლიტიკური ცხოვრების საფუძველზე მომხადარი სოციალური, ეკონომიკური, უფლებრივ-ზნეობრივი ცვლილებების შესახებ, საოჯახო ყოფის ზოგიერთ ფორმაზე. რეპატრიანტთა ყოფის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალების შესწავლის დროს ირკვევა: მშობლებისა და შვილებისაგან შედგენილი „სახლობის“, საოჯახო ყოფის თავისებურებები, მახასიათებლები; ვინაა „კომლის თავი“; ქონებრივ-უფლებრივი მომენტები; ოჯახის წევრი გათხოვილი და გაუთხოვრად დარჩენილი ქალის ქონების საკითხი; ოჯახის წევრთა ურთიერთობების შესახებ; ეთნოგრაფიული მასალებით მოწმდება აგრეთვე: ივანე ჯავახიშვილის მიერ დადგენილი საოჯახო ქონების სამი სახეობა: „მამული (ოჯახის სამემკვიდრეო ქონება)“, „დედული“ (ქალის მიერ მოტანილი მზითევი) და „მონაგები“ (ოჯახში საერთო შრომით შექმნილი ქონება); ირკვევა, რომ კომლი შეიძლებოდა ყოფილიყო შემდგარი რამოდენიმე ოჯახისაგან, ანუ კომლი იყო, როგორც გაყოფილი, ისე გაუყოფელი ოჯახი; დავადასტურეთ დიდი ოჯახის არსებობის შემთხვევები; ოჯახში უმცროსი ძმის, გათხოვილი და გასათხოვი დების უფლება-მოვალეობანი, ქონებრივ-უფლებრივი მომენტები; აგრეთვე ირკვევა: ოჯახის წევრთა ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ; ტრადიციულ, მშობლებისა და შვილებისაგან

შემდგარ ოჯახში ძველისადმი, მამის, ბაბუის და დიდი ბაბუის, როგორც ოჯახის უფროსის, პატივისცემა...

კვლევით დგინდება, რომ იანეთელ რეპატრიანტებს შენარჩუნებული აქვთ ოჯახის უფროსის ყოლის ტრადიცია. დადგენილი ნორმის თანახმად უფროსი კაცის გარდაცვალების შემდეგ მის ადგილს ძირითადად უფროსი ვაჟიშვილი იჭერდა; უფროსი, პიროვნული თვისებებით გამორჩეული: ჭკვიანი, უნარიანი, წინდახედული, უცხოთან ურთიერთობის შემძლე, მეზობლის ამტანი, ობიექტური, ისეთი პიროვნება უნდა ყოფილიყო, ვინც დააკმაყოფილებდა ოჯახის უფროსისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს”.

იანეთის მკვიდრ რეპატრიანტ მესხთა საოჯახო ურთიერთობების შესახებ მოგროვილი ეთნოგრაფიული მასალებით, „ვიდრე გაყოფამდე, მამის დიდი ოჯახისთვის” დამახასიათებელი იყო ქონებაზე საკუთრების საერთო-საოჯახო ხასიათი. „არსებობდა გაუყოფელი ოჯახები. საბიძაშვილო დიდი ოჯახის” ტრადიცია უზბეკეთში ცხოვრების დროს მიუხედავად მცდელობისა დაიკარგა: „მოიყანე ქალი მალე, უჟე ოჯახობა რო ბევრია, მიდიან, გაუყოფელი ოჯახი არ არის! ქალი მოიყვანე, მაგის ბავშვები არის, ერთი ოჯახობაა, მეორეც, ერთი ოჯახი უჟე არის ხო?! ერთი ოჯახში ხო არ შიიზლება 20 სული...”

გაყოფის შემდეგ ისევე, როგორც საქართველოში, ისე გადასახლებულ ქართველ მესხთა ოჯახებშიც უმცროსი ვაჟი რჩებოდა, რჩება იმიტომ, რომ დამოუკიდებლობა ჯერ არ შეუძლია. თუ უმცროსი შვილი ასაკით ზრდასრული იყო, მაშინ წესს აღარ უყურებდნენ. იგი შეიძლებოდა ცალკე გაეშვათ და რომელ შვილთანაც უფრო გაგებით იყო მშობელი მასთან დარჩებოდა. იანეთის მკვიდრ მესხთა წეს-ტრადიციითაც სახლში დამრჩენ ბიჭს ბოლოს, დედ-მამის გარდაცვალების შემდეგ რჩებოდა მშობლების ქონება: „პატარა არის და მაგია, არ გამოდის, მოზარდია, პატარაა, მშობელი ცდილობს მასთან დარჩეს. მისი მამისეული სახლი. უმეტეს შემთხვევაში, მიზეზი ის იყო, რომ ის პატარაა... შეიძლება არც იყოს და უფროსი შვილი დარჩეს და უმცროსს აუშენონ სხვა ადგილას. მე ასეთი შემთხვევაც მინახავს. ჩემი თვალით მინახავს. ძირითადად ისე იყო, მაგრამ ბიძაჩემმა გააკეთა ასე, უფროს შვილს და რძალს მოელაპარაკა, ეს რძალი როგორც ქალიშვილი ისე იყო მასთან, მას უფრო გაუგო და თავისთან დატოვა უფროსი შვილი. შესაძლებელია საშუალო შვილი დარჩეს შუათანა, ასე ბიძაჩემმა გააკეთა კრასნოდარში ... სამი ვაჟიშვილი, ხო, პირველი წავიდა, მეორე წავიდა, პატარა დარჩა სახლში. მამას შეუძლია უთხრას: აი, შვილო აი, მე რო მოვკვდები შენ ძმას ეს უნდა მისცე, მეორეს ეს და ა.შ. თუკი არაფერს იბარებს, მაშინ ყველაფერი პატარასია. გაყოფისას მამას თავის წილი ერგებოდა, წასასვლელ ძმებს თავ-თავისი. სრული წილი ერგებოდა ნაშვილებ შვილსაც”.

გაყოფისას ძმებს მიწას შეიძლება არ გაუყოფდნენ, თუმცა მისი წილის შესაბამის მიწას უყიდდნენ. ქალსაც ატანდნენ გათხოვების შემდეგ ქონების ნაწილს როგორც „საქართველოში მზითვს”. მისცემდნენ საქონელს, მიწას უყიდდნენ. გაატანდნენ ლოგინს წყვილად და პირველადი მოხმარების ნივთებს. ოჯახში დარჩენილ, გაუთხოვარ ქალსაც, თავის წილი ჰქონდა ყველაფერში და თუ უნდოდა დამოუკიდებლად გამოიყენებდა.

რასაც ქალს არ მისცემდნენ და ესეც ქართული წესი იყო, საგვარეულო გერბები, საგვარეულო საბუთები, საოჯახო წიგნები, თუ მისთვის გასატნევი ოდენობა არ ჰქონდათ: „ოჯახის მთავარია მიწა. იყო რაღაც საგნებიც, რომელიც მათად ითვლებოდა, რელიქვია იყო და მას არ აძლევდნენ გოგონებს. ბიჭებისთვის კი. გოგონებს საგვარეულო გერბი და ნივთები არ გადაეცემოდათ, ის რჩებოდა გვარს. ჩემი ბიძის ცოლი, როცა აქედან გადასახლეს ქართულად დაწერა წიგნი, დამალა და იქ წაიღო - ქართული წიგნები და დოკუმენტები, ქართულად დაწერილი. ის საბუთები დაიკარგა მერე იქ. როცა მე იქ ჩავედი, პატარა ვიყავი მაშინ, მე ვიცოდი როგორ ინახავდნენ. უზბეკეთში მიყვებოდა როგორც ზღაპარს ისე. აქ ჩამოვედი და გავიგე, რომ ჩემს წინაპრებმა იცოდნენ ეს. ეს ჩვენი რელიქვია იყო.”

საინტერესოა, რომ გამაჰმადიანებამ ვერ შესცვალა ვერც სამცხე-ჯავახეთში და ვერც აჭარელ გამაჰმადიანებულ ქართველთა ოჯახებში ქალის პატივისცემის, მისი უფროსობის და მასთან დაკავშირებული სხვა ტრადიციები. აჭარული ოჯახის ქალის მდგომარეობაზე სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ: *“საკატიო მდგომარეობა წარმოადგენდა არა მარტო ოჯახის წევრთა შორის დემოკრატიული ურთიერთდამოკიდებულების გამოხატულებას, არამედ იგი აგრეთვე ხელს უწყობდა ქალის როლის ზრდას მშობლიური ენის, წეს-ჩვეულებების, ტრადიციების, საერთოდ ეროვნული მეობისა და თვითმყოფადი კულტურის შენარჩუნებაში”* (თ. აჩუგბა, 1987, გვ. 63). კვლევის შედეგად დგინდება, რომ სამცხე-ჯავახეთიდან გადასახლებულ, ამჟამად იანეთის მკვიდრ მესხთა ოჯახის წევრი, *“ასაკით უფროსი ქალი, დედა ქალი და სახლის მთავარი ხაზეიკა იყო; ისე როგორც კარტულშია”* ოჯახის უფროსი ქალი მონაწილეობას ღებულობდა ოჯახის მართვა-გამგეობაში, სამეურნეო და საოჯახო საქმიანობის განაწილებაში მას ქონდა უფლება სურსათის (ხორბალი, რძის და ხორცის პროდუქტები) განაწილება-ხარჯვისა; ის იყო საოჯახო ტრადიციების ერთ-ერთი შემნარჩუნებელი.

იშვიათად, თუმცა არის ჩასიძების “უხერხული” წესიც. გეუბნებიან, რომ მაჰმადიანურ ქვეყნებში ასეთი წესი უფრო იშვიათია. თუმცა ზედსიძეც (ისტენ/იშტენ) შვილია. ის მისი მეუღლის ქონების, მეუღლის მამის ქონების სრულუფლებიანი მფლობელია: *“ისე უხერხულია მაინც. არ ესიძებიან ასე. გოგო, ქალი ხო არ ვარ. ადრე ჩვენთანაც იყო. ახლა. ერთათ ცხოვროფს! ნაშვილები და შენი რადნოი შვილი უფლებრივად ერთი და იგივეა. ორივე თუ შენია, შენი უნდა იყოს! ახლა მაგას შენ მოგცემ და მაგას არა, არ შიიზლება მასე. რო სიძიეა, იშვილე შენი შვილია, ვსიო და, შენია. ესეც ქართულია! არ უყურეფს მაგის დედა სხვა და ჩემი დედა სხვა. ოჯახში თუ შენ რაფერ მამა და დედა იქნები, იგი შენია. მაგი რათ მინდოდაო არ შიიზლება”*.

„თავი“, ანუ `მამა` იანეთში დამკვიდრებულ სამცხე-ჯავახეთის ძირძველ მკვიდრ მაჰმადიანობამიღებულ, ამჟამად იანეთის მკვიდრ რეპატრიირებულ ქართველთა საოჯახო ყოფაშიც დასტურდება და იგივეს აღნიშნავს. ადამიანის მოდგმა-წარმომავლობის მნიშვნელობით გამოიყენება “მამული”. აქვთ გათხოვილი ქალისთვის მისი კუთვნილი ქონების გატნევის წესი, სადაც არაქართული ელემენტი ფული და ოქროა,

თუმცა ძირითადად შინაარსი ქართულია. ახსოვთ და გესაუბრებიან ქართული ყოფის მიერ დამკვიდრებულ მზითევზე.

საინტერესოა, რომ ეთნოგრაფიული მასალები იანეთელ მესხებში დღესაც ადგენენ ივანე ჯავახიშვილის მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში დამკვიდრებული ქართველური საოჯახო ყოფისთვის დამახასიათებელი ტერმინების იდენტურობას. მამის და დედის ხაზით ნათესავეებზე საუბრისას გეუბნებიან ქართულ და მის შესატყვის მათი უცხოეთში ცხოვრების დროს მიღებულ ტერმინებს. ნათესაური გაერთიანების ძირითადი ერთეული იანეთელ მესხებთანაც გვარია. ძმების და ბიძაშვილებისაგან შემდგარ გაერთიანებას იანეთელ მესხებში “საბიძაშვილო” ჰქვია. “ბიძის ცოლს ბიცოლა ჰქვია. ზედსიძე სიძედ შემოსულს ჰქვია. ქალის გათხოვების, ან ვაჟის დაქორწინების შემდეგ შეძენილ ნათესავს ქართულად მოყვარეს ეტყვიან: ნათესავი არის ძმა...შვილი, მამიდაშვილი. ათა უზბეკურად-დედაა”. თურქული ატა ქართულად მამას, პაპას მამა-პაპას აღნიშნავს (თურქულ-ქართული ლექსიკონი, სტამბოლი, 2011). “დეიდაშვილი... დედის დას ხალას ჰქვია . დეიდისშვილს -ხალადაზი. ბიძას ქვია -ემი . მისი შვილი არის შენი ბიძაშვილი, -ემუმოდლი. ბიძაშვილის შვილს -ემითორუბი. მამის დას -ბიბი ჰქვია”.

დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ: ა. იანეთის ამჟამინდელ მკვიდრ მესხებს საკუთარი, მამა-პაპეული ძირი საცხოვრისის კუთხურ-ეთნოგრაფიულ და საერთოქართველურ ეროვნულ კულტურულ მახასიათებლებთან ერთად იძულებით გადასახლების შემდეგ დაუგროვდათ და აქვთ საოჯახო ურთიერთობების დიდი და “ნაზავი” გამოცდილება; ბ. რეპატრიანტები საკუთარი ქართველობის ერთგულებად თვლიან იმას, თუ რამდენად კარგად ინახავენ საკუთარი წინაპრის ქართულ ტრადიციებს; გ. გამაჰმადიანებამ და შემდეგ იძულებითმა გადასახლებამ ვერ შეცვალა საოჯახო ყოფის და კულტურის მყარად ფესვგადგმული ქართული ტრადიციული ფორმები იანეთში დამკვიდრებულ მესხებში.

ლიტერატურა:

1. თ. აჩუგბა, ტრადიციული აჭარული ოჯახისა და საოჯახო ყოფის ეთნოგრაფიული შესწავლის ძირითადი შედეგები, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა, 1987
2. აჭარული დარგობრივი ლექსიკა, 1990
3. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, 1990
4. თურქულ-ქართული ლექსიკონი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, საქართველო-თურქეთის სამეცნიერო-კულტურული ურთიერთობის საზოგადოება, სტამბოლი, 2011

Ramaz Khachapuridze

Akaki Tsereteli state University

Kutaisi, Georgia

Ramazi1964@gmail.com<https://doi.org/10.52340/lac.2024.32.17>

SJIF 2024: 8.268

Georgian-Turkish ethno-cultural relations
(According to the ethnographic materials depicting the family relations
of the native repatriates of Yaneti)

(Part II)

Abstract

The following has been established as a result of the study of the ways of lives of repatriate Meskhetian families, residing in Ianeti: features of a household consisting of parents and children; who is a head of a household; about relations between and among family members; rights and duties, property issues of elder and younger brothers, of a would-be marrying sister and an unmarried sister; about the occurrence of three kinds of familial property, established by Ivane Javakhishvili: a family's inherited property, dowry brought by a woman, and jointly acquired property; it was established that a household could contain several families, that is, a household was both divided and undivided."

Social, economic, and moral changes, having occurred owing to Georgians' political life, are reflected in a repatriate Meskhetian family, residing in Ianeti. It has been established that the Ottoman dominance in the Georgian historical province of Samtskhe-Javakheti for three centuries and later deportation of its residents have greatly influenced their way of family life, however, they could not totally change the traditional familial relations, having been conditioned by the Georgian way of life. "Respect to a head of a family" has been retained in a traditional, consisting of parents and children, family. The institution of a family head, that is, father, having been characteristic to the common Georgian custom, occurs in the way of life in the families of forcibly Muslimized Georgians, originating from Samtskhe-Javakheti and currently residing in Ianeti; in accordance to the established norm, after the decease of a head of a family, he was substituted by his elder son: "elder, distinguished with personal features, smart, capable, provident, able to communicate with strangers, to tolerate neighbors, fair, should a personality who would meet all the demands for a a head of a family."

The word **mamuli** is used to refer to one's ethnic origin.

It is interesting that, despite Islamization and deportation, one's surname is a basic unit of kinship association. A relative is a brother, child, cousin. An association, consisting of brother and cousins, is referred to as **sabidzashvilo** among the Meskheians, residing in Ianeti. An uncle's wife is referred to as **bitsola**. A relatives, acquired after one's marriage, are referred as the Georgian word **moqvare**. Mothers are addressed by an Uzbek term **-ata**; mother's sister is referred to as **-xala**; her son or daughter is **-xaladaz**; an uncle is **-emi**; his son or daughter is **emumoqli**; a cousin's child is **emitorubi**; **bibi** is a father's sister.

The study of the ethnographic data has established: a. together with their ownprovincial ethnographic and common Georgian national-cultural features, the Meskhetians, currently residing in Ianeti, have acquired a great and "blend" experience of of family relations owingto forcible Islamization and later deportation; b. repatriates consider it to be loyalty to their

Key words: Yaneti repatriates; family relations; emigrated from Samtskhe-Javakheti; stay in Georgia; customs and traditions of the native Meskhetians of Yaneti; families of Georgians who converted to Islam;

რეცენზენტ: პროფესორი პაატა სურგულაძე